

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Haridusteaduste instituut
Koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava

Kaidi Loos

REAKTSIOONID KIUSAMISE KORRAL

bakalaureusetöö

Juhendaja: Kristi Kõiv, PhD

Läbiv pealkiri: Koolikiusamine

KAITSMISELE LUBATUD

Juhendaja: Kristi Kõiv, PhD

.....

(allkiri ja kuupäev)

Kaitsmiskomisjoni esimees: Pille Villems, MA

.....

(allkiri ja kuupäev)

Tartu 2013

Sisukord

Resümee	3
Summary	4
Sissejuhatus	5
Kiusamine ja sellega toimetulek	6
Kiusamise põhjused ja osapooled	8
<i>Kiusaja</i>	9
<i>Ohver</i>	10
<i>Kõrvalseisjad</i>	11
Reaktsioonid kiusamisel	11
<i>Kiusaja reaktsioonid kiusamisel</i>	12
<i>Ohvri reaktsioonid kiusamisel</i>	12
<i>Kõrvalseisjate reaktsioonid kiusamisel</i>	13
Uurimismetoodika	14
Tulemused	16
Arutelu	23
Tänu sõnad	26
Autorluse kinnitus	26
Kasutatud kirjandus	27

Reaktsioonid kiusamise korral

Resümee

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli selgitada välja 11. klassi õpilaste reaktsioonid kiusamise korral koolis kahe kooli näitel.

Uurimisülesanneteks oli:

- 1) võrrelda 11. klassi õpilaste reaktsioone kiusamisele aastatel 2008 ja 2012;
- 2) võrrelda 11. klassi poiste ja tüdrukute reaktsioone kiusamise korral koolis.

Uurimuse hüpoteesideks oli:

- 1) enim levinud reaktsioon kiusamiskäitumise korral õpilaste hulgas on mittesekkumine.
- 2) erinevate reaktsioonide sagedustes kiusamiskäitumisele pole 11. klassi noormeestel ja neidudel erinevusi.

Antud töö annab põgusa ülevaate kiusamisest ja sellega toimetulekust, kiusamise põhjustest, osapooltest ja reaktsioonidest kiusamisel.

Metoodilises osas käsitletakse läbiviidud empiirilist uurimust, milles osales kokku 100 üheteistkümnenda klassi õpilast kahest erinevast koolist. Ankeetide põhjal saadud tulemuste analüüs näitas, et sagedasem reaktsioonkiusamise korral on vastuhakk. Enamik õpilasi on valmis kiusamise korral sekkuma ja vajadusel kiusamise lõpetamiseks kõrvalist abi paluma, püüdma verbaalselt lõpetada kiusamist, hoiduma kiusamise korral eemale, kuna kardetakse ise kiusatavaks sattuda. Samuti selgus, et reaktsioonides kiusamisele olulisi soolisi erinevusi ei olnud.

Reactions in the case of Bullying

Summary

The objective of given bachelor's degree research is to establish how students of the 11th grade react on bullying showcasing this matter by examples of two different schools.

The study tasks were following:

- 1) To compare the reactions of the 11th grade students to bullying in the years 2008 and 2012;
- 2) To compare the difference in reactions of the 11th grade students to bullying according to sex

The hypothesis for this study were:

- 1) The most common reaction to bullying among students is to not involve themselves in the action.
- 2) There is no difference in reactions to bullying frequency among the students of 11th grade according to gender.

This bachelor's degree research gives a overview of bullying, how to cope in bullying situations, the common reasons of bullying, parties of bullying situations and reactions to bullying.

The methodical part of this study is based on empirical research in which 100 students of two different schools contacted questionnaire. The survey analysis showed that the most common reaction to bullying is resistance.

Most of the questioned students admitted the willingness to intervene themselves in the bullying situation in order to stop the action. They would do this by interfering verbally themselves or asking an adult to help. Some students admitted to a preference for keeping their distance in case of witnessing bullying situations for fear of becoming target of bullying themselves. The research study also showed that there is no difference in reactions to bullying according to sex of the students.

Sissejuhatus

Kiusamine on tänapäeva koolides levinud koolivägivalla üks osa, mis teeb muret paljudele. Viimase aastakümne jooksul on kiusamine ja koolivägivald olnud nii laialdase avaliku arutelu kui ka teadusliku uurimistöö valdkonnaks üle kogu maailma. Võib oletada, et õpetajatele valmistab raskusi õpetamise kõrvalt tegeleda veel korralloomisega ja neil pole arvatavasti ka piisavalt oskusi kiusamisprobleemiga tegelemiseks koolis. Tugisüsteemide, (koolipsühholoogi, sotsiaalpedagoogi jt) juurde ei pöörduta eriti sagedasti, sest nende juurde minemist kas kardetakse või peetakse seda häbiväärseks. Seega ongi koolides nii, et keegi kiusab teisi, keegi on kiusatav ja enamik vaatab seda lihtsalt pealt.

On leitud (Kõiv, 2009), et koolikiusamise uurimise Eestis võib ajaliselt jagada kolmeks vastavalt uurimuste erinevatele rõhuasetustele, mida on mõjutanud nii ühiskondlikud kui ka poliitilised suundumused. Koolikiusamise uurimise algus Eestis jääb 1990-ndate keskpaiga eelsesse aega, kui kiusamisest hakati teaduslikult rääkima. Seejärel, alates 1990-ndate keskpaigast kuni 2000-ndate keskpaigani uuriti peamiselt kiusamise olemust ja levikut Eestis ning alles alates 2000-ndate keskpaigast on sotsiaalsetele probleemidele rohkem tähelepanu pööratud ja kiusamise uurimisega laiemalt tegeletud. Koolikiusamist on kõige enam uurinud Kõiv (2000; 2001; 2002; 2003; 2006). On tehtud uuringuid eesmärgiga vaadelda kiusamiskäitumist Eesti koolikeskkonnas laiahaardelise probleemideringina ja lisaks publitseeritud hulganisti kiusamise teemalisi materjale, ning neid ka rakendatud (Kõiv, 2001).

Autorile teadaolevalt ei ole Eesti koolides veel piisavalt uuritud kiusamises osalejate reaktsioone kiusamise korral. Antud töö annab selgema esmavaate sellest, kuidas õpilased käituvad kiusamise korral, et kavandada sekkumisi võitluses kiusamise vastu.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on selgitada välja 11. klassi õpilaste reaktsioonid kiusamise korral koolis kahe kooli näitel.

Uurimisülesanneteks on:

- 1) võrrelda 11. klassi õpilaste reaktsioone kiusamisele aastatel 2008 ja 2012;
- 2) võrrelda 11. klassi poiste ja tüdrukute reaktsioone kiusamise korral koolis.

Hüpoteesid:

- 1) enim levinud reaktsioon kiusamiskäitumise korral õpilaste hulgas on mittesekumine.
- 2) erinevate reaktsioonide sagedustes kiusamiskäitumisele pole 11. klassi noormeestel ja neidudel erinevusi.

Kiusamine ja sellega toimetulek

Kiusamine ja koolivägivald pole koolielus sugugi uus probleem. Situatsioonid, kus lapsed tunnirahu rikkusid ja õpetajatele oma käitumisega muret valmistasid, pärinevad juba Vanast Sumerist (Kõiv, 2006). Kuid alles 1990-ndatel aastatel asuti tõsiselt rääkima kiusamisest ja koolivägivallast ning teadvustama seda kui sotsiaalset probleemi (Elliott, 2000). Kui aga hakkasid ilmsiks tulema traagilised sündmused kiusajate ja ohvritega ning neid avalikustati, muutus ka üldsuse seisukoht kiusamise osas. Tänu sellele hoogustus kiusamise uurimine ja jõuti ka mõiste defineerimiseni teaduskirjanduses (Ma, Stewin, Mah, 2001). Kui koolivägivald on igasugune situatsioon, kus mistahes kooli kuuluv isik hirmutab, ähvardab, väärkohtleb või ründab teist kooli kuuluvat isikut, siis kiusamine on korduv pahatahtlik käitumine mõne kaasõpilase suhtes (Kõiv, 2001, 2002, 2006; Olweus, 1999; Sharp ja Smith, 2004; Sullivan ja Sullivan, 2004).

Ühed juhtivamad kiusamise asjatundjaid Taanis on andnud kiusamisele järgmise definitsiooni: kiusamine on ühe isiku süstemaatiline tagakiusamine või eiramine grupi poolt paigas, kus antud isik on sunnitud olema (Rabøl Hansen, 2005). Oluline on siinkohal süstemaatilisuse aspekt ja asjaolu, et on koht, kus ollakse sunnitud olema, nagu näiteks kool. See ei tähenda, et kiusamist ei toimuks ka huvitegevuse kontekstis, nt spordiklubides ja teistes paikades, aga nendest kohtadest on kergem lahkuda, sest kiusamise korral lõpetatakse seal käimine.

Kiusamine on üks vorm agressiivsest käitumisest, mis omakorda on antisotsiaalse käitumise üks liik (Kraav ja Kõiv, 2001; Kõiv, 2002, 2006). Üldise mõiste järgi on antisotsiaalne käitumine väljapoole suunatud (aga mitte sisemine) käitumise vorm, millega tahtlikult minnakse ühiskonna või teiste sotsiaalsete gruppide reeglite ja normide vastu (Kõiv, 2006). Kiusamine on küll antisotsiaalne käitumine, aga mitte kuritegelik käitumine, kuna kuritegelikkus hõlmab endas rea antisotsiaalse käitumise erinevaid akte, mis on keelatud ja kriminaalkorras karistatavad ning peaks olema tuvastatud politsei või järelvalveametnike poolt olenevalt seaduserikkuja vanusest (Kõiv, 2003). Kiusamist võib pidada üheks kõige laiemalt levinud noorte agressiivse käitumise vormiks koolis (Smith, 2003). Olles varajases staadiumis süüteoni viivate sündmuste arengus, võib sellest välja kasvada väga tõsine antisotsiaalse käitumise vorm (Baldry ja Farrington, 2000).

Kokkuvõtvalt võiks öelda, et kiusamine on üks agressiivse käitumise alaliike, mille käigus põhjustatakse teisele inimesele valu ja kahju ning tahetakse näidata oma ülemvõimu. Kiusamiseks ei loeta seda, kui kaks võimusuhtelt võrdset partnerit (näiteks sõbrad) omavahel jõudu katsuvad, müravad või sõbralikult narritavad (Kõiv, 2006). Kuna viimast võimusuhet

on kogenud ilmselt enamus õpilastest, siis on siinkohal oluline rõhutada, et see ei ole oma olemuselt kiusamine, sest selle tegevuse eesmärgiks ei ole teisele haiget tegemine.

Agressiivse käitumise puhul väljendatakse enda vajadusi, tundeid ja mõtteid teiste inimeste heaolu arvelt. Selleks kasutatakse ründavaid ja ebaviisakaid sõnu, kõrgendatud hääletooni, kehakeelt ja see võib mõjuda kuulajale ähvardavana.

Seega vastab kiusamine üldiselt kolmele tunnusjoonele:

- kiusamine, mis toimub pika perioodi vältel;
- tahtlik rünnak, millega tehakse kiusatavale kahju nii vaimselt kui ka füüsiliselt ning eesmärgiks on kiusajal saada kas kasu või lihtsalt rahulolu;
- tasakaalutus võimusuhtes on sellisel juhul, kui kõrgemal võimupositsioonil olev inimene lähtudes formaalsest või situatsioonilisest määratlusest, kiusab seda inimest, kellel pole võimu vastu seista (Kraav ja Kõiv, 2001; Kõiv 2001, 2002, 2006; Olweus, 1999; Sharp ja Smith, 2004; Sullivan ja Sullivan, 2004).

Kiusamine ei toimu ainult koolis õpilaste vahel, vaid võib toimuda ka õpetaja ja õpilase vahel. Kõivu (2006) uurimusest ilmnes, et umbes viiendik õpilastest oli kogenud õpetajapoolset karjumist ja umbes kümnendik õpilastest alandavaid märkuseid, sõimamist ja solvamist. Alla nelja protsendi õpilastest oli aga kogenud isegi õpetajapoolset füüsilist kiusamist. Õpetajad olid aga kogenud kõige enam õpilaste poolset karjumist ja nende poolt esitatud põhjendamatu nõudmisi. Poole vähem kogesid õpetajad verbaalse kiusamise liike, nagu solvamist, näägutamist ja sõimamist. Kaks protsenti õpetajatest olid kogenud ka õpilastepoolset füüsilist vägivalda või ähvardamist sellega.

Kiusamise liike võib olla erinevaid. Kõiv (2006), Sullivan (2001), Smith (2000), Parsons (2005) toovad välja kolm rühma kiusamise liike:

- otsene e füüsiline,
- kaudne e psühholoogiline,
- suhetega seotud e verbaalne.

Füüsilise kiusamise alla kuuluvad löömine ja tagumine, tõukamine ning ka ähvardamine vägivalda või relvaga (Parsons, 2005; Kõiv, 2006). Psühholoogiline kiusamine võib olla nii suuline, kirjalik kui ka teistega manipuleerimine - näiteks kiusajapoolne otsene narritamine, sõimamine, ebaseaduslike hüüdnimedega nimetamine, või teeb seda keegi teine kiusaja soovil (Sullivan, 2001; Smith, 2000). Suhetega seotud kiusamine on näiteks avalikult ja kõva häälega teiste üle nalja tegemine, sõprusringkonnast-grupist välja jätmine, kuulujuttude levitamine s.t kõik tegevused, kus kasutatakse sõprust selleks, et kellelegi halba teha.

Kiusamiskäitumise ulatuse ja õpilaste vanuse vaheliste seoste kohta võib välja tuua erinevaid tendentse (Kõiv, 2006).

- vanuse kasvades kahaneb ohvrite arv, kuid mitte kiusajate arv;
- füüsilise kiusamise kogenemine kaldub olema nooremaealiste õpilaste puhul ülekaalus;
- verbaalset ja kaudset kiusamist esineb kõige sagedamini vanemaealiste õpilast hulgas;
- nooremate laste puhul on kiusaja tavaliselt samast klassist, kus ohver;
- vanemas kooliastmes on kiusaja rollis erineva klassi õpilane või vanemaeline õpilane;
- gümnaasiumiastmes on kiusajaks suurema tõenäosusega õpilane paralleelklassist.

Praegusel ajal on väga suureks probleemiks ka küberkiusamine. Küberkiusamise liikideks on libakontod, sõimamine ja ähvardamine erinevates foorumites ning võõraste piltide riputamine internetti (Naruskov, 2008). Need on ainult mõned üksikud küberkiusamise liigid.

Kiusamise teemal läbi viidud uuringute tulemustel Eesti koolides on ilmnunud kiusamist kolmel erineval suhete tasandil (laps-laps, laps-täiskasvanu, täiskasvanu-täiskasvanu) (Kõiv, 2006). Verbaalse kiusamise kogemine on märksa sagedasem, võrreldes füüsilise kiusamisega. Kui vaadelda kiusamist tegevuse ja käitumisaktina, siis võib uurimistulemustele toetudes välja tuua, et 18,6 % õpilastest on kogenud füüsilist kiusamist, 43,3% verbaalset kiusamist ning 61,9% oli olnud nii füüsilise kui ka verbaalse kiusamise ohvrid (Branwhite, 1994 viidatud Kõiv, 2006).

Kiusamise põhjused ja osapooled

On leitud, et kiusamise esinemine ei ole juhuslik, sest võimu kuritarvitamine võib esineda ükskõik millises grupis ja igas inimgrupis esinevad võimusuhted (Kõiv, 2006). Seega võib kiusamisohvriks langeda igaüks ja igal ajal. Kõige tõenäolisemalt esineb aga kiusamist just sellistes gruppides, kus ohver ei saa lahkuda ja sellisteks kohtadeks on koolid.

Kiusamiskäitumises on leitud kolm osaliselt seotud motiivi (Olweus, 1999). Esimeseks on võimul baseeruv motiiv – soov olla teistest üle ja omada võimu. Teiseks on sotsiaalne õppimisteooria – see on eelkõige kodust õpitud kiusamiskäitumine. Selline käitumine saab alguse sellest, et lapsevanemad vägivallatsevad üksteisega, norivad tüli ning sellest saab lastele mudel, kuidas käituda eakaaslastega. Kolmandaks motiiviks on kasu saamine e materiaalne motiiv (raha või esemete väljapressimine).

Kiusajatel puudub probleemilahendusoskus ja nad tunnevad rahuldust, kui suudavad teisi kannatama panna. Need mudelid portreterivad kiusajaid kui indiviide, kellel esineb puudujääke sotsiaalsetes oskustes ja teiste inimeste mõistmises ning kiusamist vaadeldakse

kui jõu rakendamist süütute ohvrite suhtes. Vastukaaluks sellele mudelile on viimastel aastatel tekkinud ka kolmas teoreetiline käsitlus kiusamise kohta. Selle järgi on kiusajatel arenenud sotsiaalsed oskused ja sotsiaalne intelligentsus ning kiusajad kasutavad seda oskuslikult ära manipuleerides ohvritega ja pannes ohvrid kannatama (Haldre, 1997; Sharp ja Smith, 2004; Ma, Stewin, Mah, 2001; viidatud Kõiv, 2006).

Kiusamise puhul ei ole asi halbades lastes või selles, et mõni laps näeb imelik välja pigem on tegu rühmas valitseva madala tolerantisiga ja seda iseloomustab piiratud arusaam sellest, mida rühmas peetakse õigeks ja mida valeks (Rabøl Hansen, 2005).

Paljude õpilaste väitel toimub kiusamine koolis ja kooli ümbruses, vahetundide ajal ja kooli-koduteel. Kõiv (2006) väidab, et poiste osakaal kiusajatena on suurem kui tüdrukute osakaal. Ohvrite osakaalus on aga sood jaotunud enam-vähem võrdselt. Poisid kogevad sagedamini füüsilist kiusamist, tüdrukud aga kaudset kiusamist. Craig (1998) ning Crick ja Bigbee (1998) leiavad, et tüdrukud kasutavad kaudsemaid kiusamise viise ja enamasti on grupina kiusamiskäitumisega seotud. Poisid seevastu demonstreerivad oma jõudu ja kasutavad sagedamini füüsilist kiusamist. Muidugi on õpetajal palju lihtsam märgata poiste kiusamist; kui tüdrukute kaudset kiusamist või norimist ja narritamist (Elliott, 2000).

Eelpool kirjeldatud Eesti koolides läbi viidud uuringutest (Kraav, Kõiv, 2001) selgus ka, et kiusamisega oli seotud 15,5% õpilastest, kellest 6,9% olid kiusajad, 7,6% ohvrid ja 1% üheaegselt kiusajad ja ohvrid. Kiusajad võivad tegutseda kas üksi või mitmekesi ning ka ohvriks võib olla nii üksikindiviid kui ka mitu indiviidi (Besag, 1989). Olweusi (1993, viidatud Kõiv, 2006) uurimuse kohaselt on kiusamine kahekordselt suurem algklassides s.o 2–6 klass ja kiusatavateks on nii poisid kui ka tüdrukud võrdselt.

Kiusaja

Üldjuhul on kiusajad endast heal arvamusel, agressiivsed ja vajadusega teiste seas kuidagi silma paista. Nad ei oska oma ohvritele kaasa tunda. Olweus (1993) on arvamusel, et kiusajad kannatavad ise mingisuguste alaväärsuskomplekside käes, kuid paraku uuringud seda ei tõesta. Kiusamiskäitumist võib kiusajate juures täheldada juba eelkoolieas ja mõned kiusajatest lapsed jätkavad sellist käitumist ka täiskasvanueas. Kiusajatel on eripärased käitumis- ja iseloomujooned, mida Samenow (2001) on kirjeldanud järgmiselt:

- agressiivsem käitumine;
- soov grupis domineerida;
- vajadus omada kontrolli, võita;

- süümepiinade puudumine teisele lapsele haiget tegemisel;
- enda käitumise eest vastutuse mittevõtmine;

Kiusajate vanemad on tavaliselt vaenulikud, tõrjuvad, laste suhtes ükskõiksed ja nad pigem toetavad oma lapse agressiivset käitumist teiste laste suhtes (Smokowski ja Kopasz, 2005). Sellistest lastest kujunevad tihti välja kiusajad, kes panevad kaasõpilasi tahtlikult ebamugavatesse olukordadesse või teevad teistele füüsiliselt haiget (Kõiv, 2006).

Kiusajaid võib liigitada kolmeks: targad kiusajad, mitte eriti targad kiusajad ja kiusajatest ohvrid (kiusajad/ohvrid). Targad kiusajad omavad grupis liidripositsiooni, on hea õppedukusega, suurepäraseid suhtlejaid. Targad kiusajad omavad oskust kaaslastega manipuleerida ja kasutavad neid oma huvides ära. Mitte eriti targad kiusajad võivad pooldajaid antisotsiaalse, kaaslasti hirmutava ja riskantse käitumisega. Nad on üldjuhul madala õpiedukusega ja negatiivse ellusuhtumisega. Sellised kiusajad on kogenud sageli eemaletõukamist, tunnustuse puudumist ja ebaõnnestumist. Kolmas liik ehk kiusaja/ohver on mõnes situatsioonis ise kiusaja ja teises situatsioonis hoopis ohver. Sellised kiusajad ründavad sageli just endast väiksemaid ja nõrgemaid, olles samas ohvriks oma eakaaslaste poolt sooritatud rünnakutes (Sullivan ja Sullivan, 2004).

Ohver

Igaüks võib igal pool langeda kiusamise ohvriks, kui tal pole grupi toetust. Kui rollid ei ole kinnistunud, võib laps ennast ühes situatsioonis tunda kindlalt, teises situatsioonis aga olla vägagi haavatav. Ohvrid on sageli oma sotsiaalse grupi äärealadelt. Nad võivad teistest lastest mingil moel erineda, käituda väljakutsuvalt või olla grupis tõrjutud. Kõige suuremas ohus, on need lapsed, kes lähevad uude kooli (uude kooliastmesse). (Sullivan ja Sullivan, 2004).

Ohvriks olemisega kaasneb madal enesehinnang. Kui aga enesehinnang on madal, siis loobutakse lihtsamategi probleemide lahendamisest ja tekib õpitud abitus (Pulver, 1991).

Erandiks on siinkohal kiusajad/ohvrid ehk provokatiivsed ohvrid, kes võivad olla nii kiusaja kui ka ohvri rollis. Neid on kõige raskem kiusajatena kindlaks teha, sest esmapilgul tunduvad nad teiste kiusajate ohvritena. Provokatiivsed ohvrid tihti aga provotseerivad kiusajaid ja kiusavad ka ise teisi ning enamuse juhtudest on see füüsiline kiusamine. Provokatiivsed ohvrid on kiiresti ärrituvad ja äkilised. On juhtumeid, kui provokatiivsetest ohvritest saavad hoopis ise kiusajad, nad ähvardavad kiusajat kas õpetajale rääkimisega või kasutavad kedagi, kes on kiusajast tugevam, et probleeme vältida. See aga võib kiusajat ärritada ja õhutada just selle provokatiivse ohvri kiusamisele. Provokatiivsed ohvrid võivad

hakata kiusajale vastu, kuigi tegelikult peaksid nad õppima kiusaja vältimist. Tavakoolis võib ohvrite sotsiaalne staatus olla kas tõrjutu või vastuoluline (Olweus, 1993 viidatud Kõiv, 2006)

Kõrvalseisjad

Kindlaks on tehtud, et 85% õpilastest on suuremal või vähemal määral seotud kiusamiskäitumisega, kas siis aktiivses osaluses või passiivse pealtvaatajana. (Kõiv, 2006). Kiusajad aga toetuvad sellistele kõrvalseisjatele, kes ei tee sageli kiusamise lõpetamiseks midagi ja seeläbi tegelikult toetavad sellist käitumist (Besag, 1989).

Rivers (2009) toob välja kõrvalseisjate võimalikud rollid:

- Kiusamise assistent on see, kes õhutab kiusajat ja lööb vajadusel ka ise kaasa.
- Kiusaja poolehoidjad on need, kes toetavad kiusajaid, nt kaasa naerdes ja õhutades, kuid ise kiusamisse aktiivselt ei sekku.
- Passiivsed pealtvaatajad. Nad vaatavad küll kiusamist pealt, kuid ei sekku kunagi sellesse.
- Kaitsjad on need, kes kaitsevad kiusatavaid ja astuvad ohvri eest välja.

Kui kaitsja astub ohvri eest välja, lõpeb tavaliselt kiusamine (Craig ja Pepler, 1997).

Reaktsioonid kiusamisel

Algklassiõpilaste arvamuste kohaselt seondub kiusamine füüsilise ja psühholoogilise kiusamisega. Kiusajad tajuvad ennast ohvritega võrreldes võimukamal positsioonil olevatena. Ohvrid aga seevastu peavad kiusajaid endast võimusuhtelt üleolevateks (Vals, 2005, viidatud Kõiv, 2006).

Kiusatavad, kes ei leia lahendust oma muredele, koguvad endasse negatiivsed tunded. Nad ei oska ennast väärtustada, ei taju ennast adekvaatselt ning ei armasta ennast. Ning sellepärast nad võivadki ennast edaspidi ohvriks, väheväärtuslikeks inimesteks või luuseriteks tunnistada (Leipälä, 1999).

Ohvrid võivad kogeda viha, kurbust, üksindust, põlgust teiste poolt, allasurutust, kättemaksuhimu. Kannatades pidevalt kiusamise all, ei usu nad, et on midagi väärt ja sellepärast on nad pidevas depressioonis. Kui depressioon süveneb, siis madal enesehinnang võib viia ka enesevigastamiseni. Ohver võib karta, et kui ta räägib kiusamisest, siis kiusajad saavad teada ja kiusavad teda veel rohkem. Kiusamise ärahoidmine on tähtis tegur sotsiaalse tõrjutuse vältimiseks. Kiusamine mõjub tegelikult mõlemale osapoolele halvasti: kiusaja saab

järjest julgust juurde oma teost ja kiusatav võib rohkem ja rohkem endasse tõmbuda. Aga ta võib ka ise agressiivseks muutuda (Sullivan, Cleary, Sullivan, (2004).

Kiusaja reaktsioonid kiusamisel

Kiusamine tekib eelkõige inimestevahelise võrdsuse ja erinevuste mitteaktsepteerimisest. Kiusajad näevad end kaaslaste seas populaarsetena ja tähtsatena. Kiusajaid iseloomustab kolm tunnusjoont:

- tugev tung domineerimise ja võimu järele;
- vaenulikkus;
- agressiooni kasutamine kasu saamise eesmärgil (Kraav ja Kõiv, 2001).

Kiusajad näevad vägivallas vahendit oma eesmärkide saavutamiseks. Mida sagedamini on õpilane seotud agressiivse käitumisega, seda positiivsem on tema suhtumine agressiooni ning seda positiivsemaid tagajärgi soovib ta saavutada agressiivse käitumisega (Kõiv, 2006).

Tihti väidavad kiusajad, et ega ohvrid tegelikult ei kannatagi, kui neid kiusatakse. Kiusajatel puudub sageli empaatiavõime või siis suruvad nad selle teadlikult alla (Slaby ja Guerra, 1988). Agressiivse käitumise võib esile kutsuda ka see, kui kiusajate soovid ja vajadused lähevad konflikti eakaaslaste omadega. Kui aga oma kiusamistaktikaga saavutatakse soovitud eesmärk, siis nende arvates oli selline käitumisviis õige (Sutton, Smith ja Swettenham, 1999).

Ohvri reaktsioonid kiusamisel

Koolis satuvad kiusamise ohvriteks kõige sagedamini sellised õpilased, kes on teistest kuidagi erinevad: ettevaatlikumad, tundlikumad, vaiksemad, kellel on vähe häid sõpru, kes on tihti üksi ja kellel on raske ennast maksma panna (Sharp ja Smith, 2004). Ohvriteks võivad saada kergesti ka need õpilased, kes lähevad uude kooli või järgmisesse kooliastmesse (Sullivan ja Sullivan, 2004).

Kiusamise korral reageerivad nad sageli eemaletõmbumisega ja nutma hakkamisega (kindlasti väiksemate klasside lapsed). Kuna kiusatavatel on tavaliselt madal enesehinnang, siis nad tunnevad ennast rumalana, häbistatuna, ebameeldivana ja et on elus läbi kukkunud (Kõiv, 2006). Ka Schwartz, Dodge ja Pettit (2000), Craig (1998) ning Perry, Kusel ja Perry (1988) leiavad, et kiusamisohvrid käituvad ebakindlalt, nutavad kergemini, näitavad välja, et nad on ärevil ja haavatavad. Samas on nad eemaletõmbunud, tihti ärevad, ettevaatlikud ja isegi depressioonis.

Kõivu (2002) poolt läbi viidud uurimuses selgus, et kiusamise ohver on ennekõike selline õpilane, kes on hirmunud, kartlik, arg, nõrk, tagasihoidlik, vaikne, eemaletõmbunud, häbelik,

kergesti ärrituv, kinnine, kohmakas, kurb, nukker, närviline, vihane ja õnnetu. Ka Hodges ja Perry (1999) on leidnud, et teatud iseloomuomadused võivad suurendada ohvriks saamise riski.

Füüsiliselt ja emotsionaalselt nõrgemad õpilased elavad pidevalt hirmu all, nad kardavad rääkida probleemist nii õpetajatele kui ka vanematele (Watson, 2003). Kuna kiusatav on pidevalt valvel, kartes järjekordset rünnakut ja mitte teades, kuidas seda vältida, tunneb ta end abitult ja lootusetult. Et sellist olukorda vältida, võib kiusatav hakata koolist puuduma, koolitöö kaotab mõtte ja tekivad mahajäämused õppetöös (Sullivan ja Sullivan, 2004).

Kõrvalseisjate reaktsioonid kiusamisel

Paljud täiskasvanud ei tea, kuidas kiusamise puhul sekkuda või kardavad, et probleem võimendub, kui nad sekkuvad (Horne ja Socherman, 1996). Isegi õpetajate seas leidub neid, kes peavad verbaalset kiusamist normaalseks ja kahjutuks (Hazler, Miller, Carney, Green, 2001). Eriti aga algklasside õpetajad kipuvad interpreteerima kiusamisega seotud tegevusi valesti – lapselikuks käitumiseks (Clarke ja Kiselica, 1997).

Sullivan, Cleary, Sullivan (2004) on tõdenud, et eemalehoidjad ei naera ega mõnita kaasa, kuid samas ei võta nad ka midagi ette. Nad hoiavad distantse ega tee midagi ohvri toetamiseks ja kiusajate peatamiseks. See grupp on kõige arvukam, peegeldades ohvrite tegevusetust, apaatiat ja varjamise mõjujõudu, tänu sellele kiusamine püsib ja juurdub. Eemalehoidjate jaoks on ohutum jääda tagaplaanile ja mitte astuda valitseva jõustruktuuri vastu – nii tunnevad nad end mingilgi määral gruppi kuuluvana.

Ka Kõiv (2006) tõdeb uurimuste põhjal, et kiusamisjuhtude korral on kohal kõrvalseisjad, kuid kes väga harva sekkuvad kiusamise peatamiseks. Kõiv (2006) toonitab: „Seega on kiusamisvastases võitluses oluline õhutada kõrvalseisjaid mitte passiivsed olema – sekkumine peab olema suunatud mitte ainult kiusajale ja ohvrile, vaid kogu grupile“ (lk 26).

Uurimismetoodika

Valim

Käesoleva uurimuse valimiks olid 2008. aasta ja 2012. aasta 11. klassi õpilased vanusevahemikus 16–18 (vt tabel 1) ühest Valga ja ühest Võrumaa koolist. Ühes koolis on õppekeeleks eesti keel ja teises vene keel. Kasutades mugavusvalimit, osales uurimuses kokku 100 isikut, kelle sooline ja arvuline jaotuvus on välja toodud tabelis 2.

Tabel 1. *Uuritud õpilaste vanuseline jaotuvus*

Vanus aastates	16	17	18
Õpilaste arv 2008. aastal	1	45	10
Õpilaste arv 2012. aastal	1	41	1

Tabel 2. *Uurimuses osalenute sooline ja arvuline jaotuvus*

	Meessoost	Naissoost	Kokku
Õpilaste arv 2008. aastal	23	33	56
Õpilaste arv 2012. aastal	16	28	44

Mõõtvahendid

Käesolevas bakalaureusetöös kasutati mõõtvahendina ankeeti, mille koostas antud bakalaureuse töö juhendaja. Kuna ühes koolis oli emakeeleks vene keel, said õpilaste jaoks ankeedid tõlgitud vene keelde. Ankeetküsitlus oli üheks sobivamaks andmekogumismeetodiks, kuna ta võimaldas uurimusse haarata suurema hulga uuritavaid, kui see on võimalik näiteks intervjuu kasutamise korral. Ankeet oli anonüümne, sisaldas kokku 6 küsimust ja nendele vastamiseks oli arvestatud keskmiselt 10 minutit. Andmete kodeerimiseks kasutati Likerti 4- pallilist hinnanguskaalat, kus 1 näitas väitega mittenõustumist ja hinnang 4 väitega sagedast nõustumist (*väga sageli* – 4 punkti, *sageli* – 3 punkti, *harva* – 2 punkti, *üldse mitte* – 1 punkt).

Kolm esimest küsimust puudutasid taustandmeid: õpilase sugu, mitmendas klassis õpib ja vanus. Järgmised kaks küsimust olid lahtised: I. Kuidas Sina tavaliselt käitunud, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega? ja II. Kuidas Sinu arvates peaks käituma, kui on tegu õpilaste omavahelise kiusamisega? Viimane küsimus: Kuidas Sina tavaliselt käitunud, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega? sisaldas 18 erinevat käitumise varianti, milles õpilane märkis ristikesega, kas ta on antud variandiga nõus või mitte: 1) püüan asja keerata naljaks; 2) püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära; 3) püüan situatsiooni vältida ja eemaldun; 4) püüan kooli vältida; 5) püüan kiusamist mitte tähele panna; 6) püüan käituda nii, et näitan, et

kiusamine mind ei mõjuta; 7) püüan vastu hakata ja löön vastu; 8) püüan vastu hakata ja ütlen vastu; 9) püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi; 10) püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid; 11) püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab; 12) otsin abi sõpradelt; 13) otsin abi õpetajalt; 14) otsin abi pereliikmetelt; 15) teen seda, mida kiusaja tahab; 16) ei tee mitte midagi; 17) ei saa mingit abi; 18) ei räägi kiusamisest kellelegi.

Andmete analüüsimiseks kasutati statistikaprogrammi SAS. Leiti kõigi erinevate käitumisprobleemide kirjelduste esinemissageduste põhjal vastavad aritmeetilised keskmised ja standardhälbed. Väiksemad arvväärtused näitasid vastava käitumise harvemat esinemist ja suuremad arvväärtused sagedasemat esinemist. *T* testiga arvutati keskmistevahelised erinevused kahe uuritavate grupi hinnangute vahel ja hinnati selle statistilist olulisust. Illustreerivad jooniste tegemiseks kasutati programmi Excel. Avatud küsimuste vastused jagati erinevatesse kategooriatesse, seejärel arvutati kategooriate esinemissagedus protsentides ja võrreldi 2008. ja 2012. aasta vastuseid.

Uurimisprotseduur

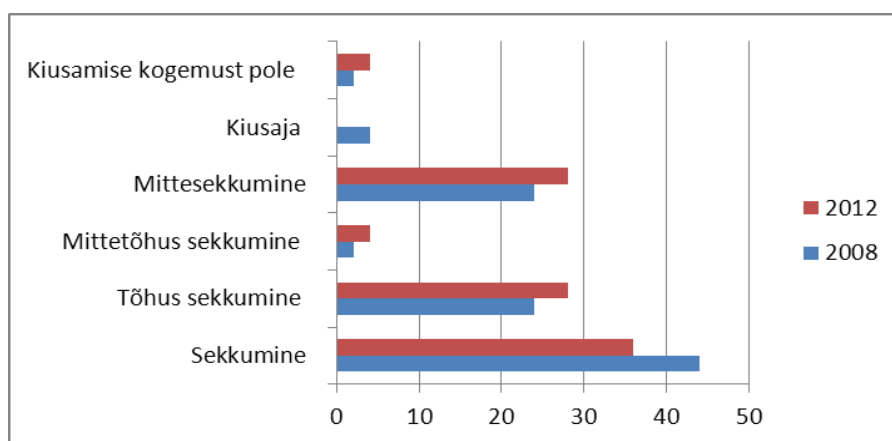
Kuna uurimisprotseduuriks kasutati ankeetküsitlust, siis küsiti eelnevalt koolide direktorite nõusolekut uurimuse läbiviimiseks. Seejärel lepiti kokku õpetajatega, kes antud küsitlust läbi hakkasid viima, samuti küsitluse üldistes tingimustes: ankeetide jagamine, kokku kogumine, tagastamine, ankeetide täitmise korral tekkivate probleemide lahendamine, küsimuste tekkimise korral vastamise võimalus. Samuti palusin õpetajatel ankeetküsitlused läbi viia sellistel päevadel, kui ühtegi õpilast klassis ei puudu, et hiljem valim oleks võimalikult suurem. Ankeetküsitlus oli planeeritud läbi viia kahes etapis. Esimene uuring 2008. aastal ja teine uuring 2012. aastal. Uuring viidi läbi 11. klassi õpilaste hulgas.

Tulemused

Uurimismeetod koosnes kahest avatud küsimusest. Nende küsimuste abil selgitati välja, kuidas tavaliselt käituvad õpilased, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega ja kuidas peaks käituma siis, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega.

Õpilase käitumine õpilastevahelise kiusamise korral

Uurimistulemused näitasid (joon 1), et kõige enam oli neid, kes õpilaste omavahelisse kiusamisse sekkusid (2008. aastal 44% ja 2012. aastal 36%). Sellesse kategooriasse kuulusid väited/vastusevariandid nagu: sekkun alati; astun nende eest välja, keda kiusatakse; püüan olukorda lahendada; astun sõbra kaitseks välja; jne. Selgus, et ühepalju oli neid, kes sekkusid tõhusalt (2008. aastal 24% ja 2012. aastal 28%), ning neid, kes eelistasid mitte sekkuda (2008. aastal 24% ja 2012. aastal 28%). Tõhusa sekkumise alla kuulusid väited: seletan kui inetu on kiusamine; ütlen midagi, aga vahele ei lähe; kutsun abi; jt. Mittesekkumise alla kuulusid väited nagu: verbaalse puhul ei sekku; vaatan pealt; see pole minu probleem jt. 2008. aastal oli 2% vastajatest ka neid, kes kokkupuutes õpilastevahelise kiusamisega hakkasid ise kiusajateks (väited: hakkab ise mõlemaid kiusama, kui on ebameeldiv inimene, hakkab ka teda kiusama). 2008. aastal oli 2% ja 2012. aastal 1% neid, kes polnud kunagi kokku puutunud kiusamisega.

Joonis 1. Õpilaste vastuste sagedus vastates küsimusele: Kuidas Sina tavaliselt käitud, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega

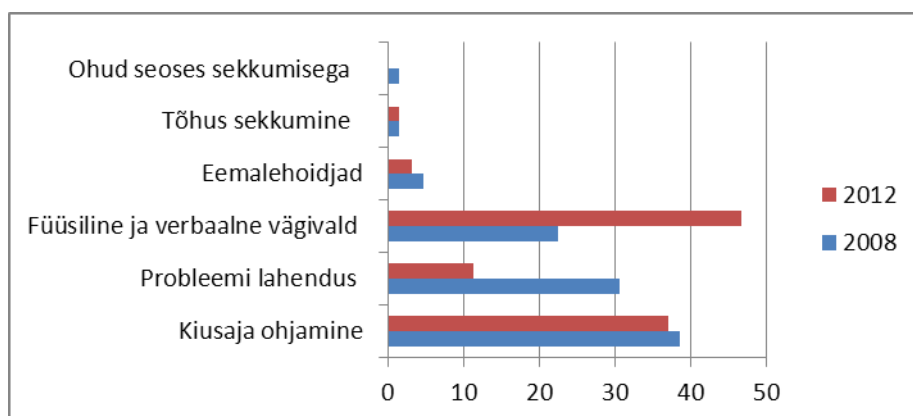
Õpilaste arvamus sellest, kuidas peaks käituma õpilaste omavahelise kiusamise korral

Kõige enam tuli välja (joon 2), et kiusajat tuleks kuidagi ohjata (2008. aastal 38,7% ja 2012. aastal 37,1%), seda siis õpilastepoolse sekkumisega, karistamisega ja kiusatavatele abi pakkumisega. Probleemile lahenduse leidmine oli 2008. aastal sagedasem (30,6%), kui 2012.

aastal (11,3%). Seevastu kõrvalise abi kaasamine probleemi lahendusse oli 2012. aastal tunduvalt sagedasem (46,8%) kui aastal 2008 (22,6%). Kõrvalise abi kaasamisest toodi kõige sagedamini välja pöördumist klassijuhataja, direktori, klassikaaslaste poole ja vanemate kooli kutsumist. 2012. aastal lisandusid ka vestlused sotsiaalpedagoogiga ja psühholoogiga. Nii 2008. aastal, kui ka 2012. aastal oli neid, kes arvasid, et õpilaste omavahelise kiusamise korral tuleks hoopis eemale hoida (2008. aastal 4,8% ja 2012. aastal 3,2%). Mõlemal aastal oli üks vastaja (1,6%), kes väitis, et käitub alati õigesti. 2008. aastal toodi ka välja (1,6%), et peale sekkumist on oht ise kiusatavaks sattuda.

Viimase küsimuse puhul: Kuidas Sina tavaliselt käitud, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega, uuriti õpilaste erinevate reaktsioonide esinemissagedust kiusamise korral.

Joonis 2. Kuidas Sinu arvates peaks käituma, kui on tegu õpilaste omavahelise kiusamisega

Reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral

Küsimusega „Kuidas Sina tavaliselt käitud, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega“, uuriti õpilaste erinevate reaktsioonide esinemissagedust kiusamise korral.

Tabel 3. Erinevate reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral

Küsimus:	M	SD	N
1. Püüan asja keerata naljaks.	2,15	0,88	100
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,43	0,69	100
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	2,05	0,78	100
4. Püüan kooli vältida.	1,30	0,66	99
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	2,18	0,78	98
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,55	1,03	98
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	1,93	1,03	100

8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,83	0,89	100
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,49	0,97	100
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,69	0,84	99
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	2,03	0,94	99
12. Otsin abi sõpradelt.	2,17	0,88	99
13. Otsin abi õpetajalt.	1,57	0,70	99
14. Otsin abi pereliikmetelt.	1,98	1,07	99
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,13	0,49	99
16. Ei tee mitte midagi.	2,01	0,91	99
17. Ei saa mingit abi.	1,78	0,87	98
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,68	0,90	88

Tabelist 3 on näha, et kõige sagedasem reaktsioon on küsimuse 8 korral (Püüan vastu hakata ja ütlen vastu). Keskmine (M) oli $M=2,83$, standardhälve (SD) $SD=0,89$ ja vastanute üldarv (N) $N=100$ (vt tabel 3). Seevastu kõige vähem sagedasem on reaktsioon „Teen seda, mida kiusaja tahab“ (küs 15) ($M=1,13$; $SD=0,702$; $N=99$).

Tabel 4. *Reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral aastal 2008*

Küsimus:	M aastal 2008	SD aastal 2008	N aastal 2008
1. Püüan asja keerata naljaks.	2,23	0,85	56
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,38	0,73	56
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	2,07	0,81	56
4. Püüan kooli vältida.	1,18	0,51	55
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	2,07	0,77	54
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,63	1,03	54
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	1,96	1,06	56
8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,91	0,86	56
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,55	0,91	56
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,75	0,93	55
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	2,05	0,93	55
12. Otsin abi sõpradelt.	2,13	0,82	55
13. Otsin abi õpetajalt.	1,51	0,66	55
14. Otsin abi pereliikmetelt.	1,95	1,10	55
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,11	0,57	55
16. Ei tee mitte midagi.	1,91	0,84	55
17. Ei saa mingit abi.	1,69	0,82	54
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,63	0,90	46

Tabel 5. *Reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral aastal 2012*

Küsimus:	M aastal 2012	SD aastal 2012	N aastal 2012
1. Püüan asja keerata naljaks.	2,05	0,91	44
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,50	0,63	44
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	2,02	0,76	44
4. Püüan kooli vältida.	1,45	0,79	44
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	2,32	0,77	44
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,45	1,02	44
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	1,89	0,99	44
8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,73	0,92	44
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,34	1,03	44
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,61	0,72	44
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	2,00	0,96	44
12. Otsin abi sõpradelt.	2,23	0,96	44
13. Otsin abi õpetajalt.	1,64	0,75	44
14. Otsin abi pereliikmetelt.	2,02	1,05	44
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,16	0,37	44
16. Ei tee mitte midagi.	2,14	0,98	44
17. Ei saa mingit abi.	1,89	0,92	44
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,74	0,91	42

Uurides nüüd reaktsioonide sagedusi 2008. ja 2012. aastal, selgub tabelitest (vt tabel 4 ja 5), et kõige sagedasem reaktsioon nii aastal 2008 kui ka 2012 on „Püüan vastu hakata ja ütlen vastu“ (küs 8). Aastal 2008 M=2,91; SD =0,86; N=56; aastal 2012 M=2,72; SD =0,94; N=44. Ka kõige vähem esinev reaktsioon on sama nii aastal 2008 kui ka 2012. Selleks on "Ei tee mitte midagi" (küs 15). Aastal 2008 M=1,11; SD=0,57; N=55. Aastal 2012 M=1,16; SD=0,37; N=44.

Sagedasemad reaktsioonid (2008. ja 2012. aastal) on ka küsimustel „Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta“ (küs 6): aastal 2008 M=2,63; SD= 1,03; N=54, aastal 2012; M= 2,45; SD= 1,02; N= 44; ja „Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi“ (küs 9): aastal 2008 M=2,55; SD= 0,91; N=56, aastal 2012 M=2,34; SD=1,03; N=44.

Vähem esinevad reaktsioonid on (2008 ja 2012 aastal) ka küsimustel „Püüan kooli vältida“ (küs 4): aastal 2008 M=1,18; SD=0,51; N=55, aastal 2012 M=1,45; SD=0,79; N= 44; ja „Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära“ (küs 2): aastal 2008 M= 1,38; SD=0,73; N=56, aastal 2012 M=1,5; SD = 0,63; N=44.

Selleks, et võrrelda, kas keskmised reaktsioonide sagedused on erinevad võrreldes aastaid 2008 ja 2012, tehti *t* test. Tabelis 6 on välja toodud tulemused.

Tabel 6. *T testi statistiku väärtus keskmiste reaktsioonide sageduste kohta*

Küsimus	M aasta 2008	M aasta 2012	<i>t</i> väärtus	<i>p</i> väärtus
1. Püüan asja keerata naljaks.	2,23	2,05	1,05	0,30
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,38	1,50	-0,90	0,37
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	2,07	2,02	0,31	0,76
4. Püüan kooli vältida.	1,18	1,45	-1,98	0,05
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	2,07	2,32	-1,56	0,12
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,63	2,45	0,84	0,40
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	1,96	1,89	0,37	0,71
8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,91	2,73	1,03	0,31
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,55	2,34	1,09	0,28
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,75	1,61	0,77	0,44
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	2,05	2,00	0,29	0,77
12. Otsin abi sõpradelt.	2,13	2,23	-0,56	0,58
13. Otsin abi õpetajalt.	1,51	1,64	-0,90	0,37
14. Otsin abi pereliikmetelt.	1,95	2,02	-0,36	0,72
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,11	1,16	-0,53	0,60
16. Ei tee mitte midagi.	1,91	2,14	-1,24	0,22
17. Ei saa mingit abi.	1,69	1,89	-1,14	0,26
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,63	1,74	-0,56	0,58

Tabelist 6 selgub, et kui võrrelda keskmiseid reaktsiooni sagedusi aastal 2008 ja 2012, siis esineb üks statistiliselt oluline tulemus olulisuse nivool 0.05 reaktsiooni „Püüan kooli vältida“ osas. Nimelt aastal 2008 oli vastava reaktsiooni sagedus $M=1,18$ ($SD=0.52$, $N=55$), aastal 2012 aga $M=1,45$ ($SD=0.79$, $N=44$).

Kui aastal 2008 oli vastuseks pigem „üldse mitte“, siis aastal 2012 oli vastuseks pigem „harva“. Selgus, et 2012. aasta keskmised reaktsioonide sagedused on suuremad kui 2008. aastal.

Tabel 7. *Neidude reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral*

Küsimus:	M neiud	SD neiud	N
1. Püüan asja keerata naljaks.	1,95	0,76	61
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,38	0,55	61
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	2,15	0,77	61
4. Püüan kooli vältida.	1,25	0,51	61
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	2,32	0,71	59
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,50	1,05	60
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	1,69	0,83	61
8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,87	0,87	61
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,69	0,89	61
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,83	0,78	60
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	2,28	0,85	60
12. Otsin abi sõpradelt.	2,38	0,80	60
13. Otsin abi õpetajalt.	1,73	0,73	60
14. Otsin abi pereliikmetelt.	2,25	1,05	60
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,08	0,28	60
16. Ei tee mitte midagi.	1,97	0,94	60
17. Ei saa mingit abi.	1,67	0,73	60
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,55	0,77	53

Tabel 8. *Noormeeste reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral*

Küsimus:	M noormehed	SD noormehed	N
1. Püüan asja keerata naljaks.	2,46	0,97	39
2. Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära.	1,51	0,85	39
3. Püüan situatsiooni vältida ja eemaldun.	1,90	0,79	39
4. Püüan kooli vältida.	1,40	0,86	38
5. Püüan kiusamist mitte tähele panna.	1,97	0,84	39
6. Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta.	2,63	1,00	38
7. Püüan vastu hakata ja löön vastu.	2,31	1,20	39
8. Püüan vastu hakata ja ütlen vastu.	2,77	0,93	39
9. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi.	2,10	0,99	39
10. Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusamine haavab minu tundeid.	1,46	0,88	39
11. Püüan vastu hakata ja küsin kiusajalt, miks ta mind kiusab.	1,64	0,96	39

12. Otsin abi sõpradelt.	1,85	0,90	39
13. Otsin abi õpetajalt.	1,31	0,57	39
14. Otsin abi pereliikmetelt.	1,56	0,97	39
15. Teen seda, mida kiusaja tahab.	1,21	0,79	39
16. Ei tee mitte midagi.	2,08	0,87	39
17. Ei saa mingit abi.	1,95	1,04	38
18. Ei räägi kiusamisest kellelegi.	1,89	1,05	35

Tabelis 7 selgub, et kõige sagedamini püüavad neiud vastu hakata ja ütlevad vastu (küs 8; $M=2,87$); püüavad vastu hakata ja ütlevad, et kiusamine haavab nende tundeid (küs 9; $M=2,69$); püüavad käituda nii, et näitavad, et kiusamine neid ei mõjuta (küs 6; $M=2,50$); otsivad abi sõpradelt (küs 12; $M=2,38$); püüavad kiusamist mitte tähele panna (küs 5; $M=2,32$). Kõige harvemini teevad seda, mida kiusaja tahab (küs 15; $M=1,08$).

Tabelis 8 on näha, et kõige sagedamini püüavad noormehed vastu hakata ja ütlevad vastu (küs 8; $M=2,77$); püüavad käituda nii, et näidata, et kiusamine neid ei mõjuta (küs 6; $M=2,63$); püüavad asja keerata naljaks (küs 1; $M=2,46$); püüavad vastu hakata ja löövad vastu (küs 7; $M=2,31$); püüavad vastu hakata ja ütlevad, et kiusata ei tohi (küs 9; $M=2,10$); ei tee mitte midagi (küs 16; $M=2,08$). Kõige harvemini teevad seda, mida kiusaja tahab (küs 15; $M=1,21$).

Samadest tabelitest selgub, et nii nagu neiudki, püüavad ka noormehed kõige enam vastu hakata ja ütlevad vastu (küs 8; $M=2,77$; $SD=0,93$; $N=39$); püüavad käituda nii, et näitavad, et kiusamine neid ei mõjuta (küs 6; $M=2,63$; $SD=0,100$; $N=38$); püüavad asja keerata naljaks (küs 1; $M=2,46$; $SD=0,97$; $N=39$). Nii nagu tüdrukudki, teevad poisid kõige harvem seda, mida kiusaja tahab (küs 15; $M=1,21$; $SD=0,70$; $N=39$). Kui võrrelda neidude ja noormeeste arvamusi, siis statistiliselt olulisi erinevusi ei leitud.

Arutelu

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli selgitada välja 11. klassi õpilaste reaktsioonid kiusamise korral koolis, kahe kooli näitel.

Uurimisülesanneteks olid:

- 1) võrrelda 11. klassi õpilaste reaktsioone kiusamisele aastatel 2008 ja 2012;
- 2) võrrelda 11. klassi poiste ja tüdrukute reaktsioone kiusamise korral koolis.

Hüpoteesideks olid:

- 1) 2008. ja 2012. aastal enim levinud reaktsioon kiusamiskäitumise korral õpilaste hulgas on sekkumine.
- 2) 2008. ja 2012. aasta kiusamiskäitumise reaktsioonides pole noormeestel ja neidudel soolisi erinevusi.

Uurimuses selgitati välja, kuidas käitub õpilane siis, kui on tegu õpilastevahelise kiusamisega. Kui Kõiv (2006) rõhutab, et kiusamisvastases võitluses on oluline õhutada kõrvalseisjaid mitte passiivsed olema, siis antud uurimuses selguski, et kõige enam oli neid, kes sekkusid kiusamisse. Craig ja Pepler (1997) on samuti leidnud, et kui kaitsja astub ohvri eest välja, siis tõenäoliselt kiusamine ka lõpeb. Küsitluses osalenud õpilaste tavalises käitumises õpilastevahelise kiusamise korral selgus, et aastal 2012 esines rohkem tõhusat sekkumist ja mittesekkumist kui aastal 2008. Aastal 2008 oli õpilasi, kes väitsid, et kokkupuutes kiusamisega hakkavad ka ise kiusajateks. Võib oletada, et sellisel puhul võis tegu olla situatsiooniga, kus isik ühes situatsioonis on kiusaja ja teises situatsioonis hoopis ohver. Sageli on sellised õpilased olnud ohvriteks oma eakaaslaste poolt sooritatud rünnakutes ja nüüd, olles vanemad, ründavad just endast väiksemaid ja nõrgemaid. Seda on väitnud ka Sullivan, Cleary, ja Sullivan, (2004). Ka kiusamine muutub vanusega. Vanemaealiste õpilaste seas esineb kõige enam kaudset kiusamist (Kõiv, 2000).

Uuriti ka seda, kuidas peaks käituma siis, kui on tegu õpilaste omavahelise kiusamisega. Õpilaste hinnangul on koolikiusamine nende jaoks tõsine probleem ja sellesse suhtutakse negatiivselt (Kõiv, 2001; 2006). Ka antud uurimuses selgus, et kõige enam oli neid, kes arvasid, et õpilaste omavahelise kiusamise korral tuleks kindlasti sekkuda ja püüda probleem lahendada. Võrreldes 2008. aasta ja 2012. aasta vastuseid ilmnes, et 2012. aastal pakuti enam välja kõrvalise abi, nagu klassijuhataja, direktori, klassikaaslaste, sotsiaalpedagoogi, psühholoogi ja lastevanemate kaasamist probleemi lahendamiseks. Erinevate uuringute põhjal on Kõiv (2006) toonud välja, et kiusamise korral otsivad tüdrukud rohkem abi, kui poisid. Hansen ja Henrikseni (2003, viidatud Kõiv, 2006) uurimuse kohaselt

saadi kõige enam abi õpetajatelt (66%), lapsevanematelt (55%) ja direktorilt ning kaasõpilastelt (8%).

Küsitletud õpilaste arvamuses sellest, kuidas peaks käituma õpilaste omavahelise kiusamise korral, on mõlemal aastal tulnud välja, et on ka neid õpilasi, kes hoiavad kiusamise korral eemale, kuna kardavad ise kiusatavaks sattuda. Kristensen ja Smith (2003) (viidatud Kõiv, 2006) on täheldanud, et distantse hoidmist ja ignoreerimist kasutavad vanemad õpilased.

Võib tõdeda, et enamik ankeeti täitnud õpilastest on valmis kiusamise korral sekkuma ja kõrvalist abi paluma kiusamise lõpetamiseks. Smith (2000) on väitnud, et kiusamist pooldavate ja taunivate õpilaste arv on tõusutendentsis kuni 14–15 eluaastani, seejärel hakkab langema. Kuna antud uurimuse osalesid aga peamiselt 17–18aastased vastajad, siis sellest ka nii vähe (2% aastal 2008) neid, kes kiusamist nautisid.

Uuriti ka õpilaste erinevate reaktsioonide esinemissagedust kiusamise korral. Kõige sagedamini esines nii 2008. aastal, kui ka 2012. aastal vastanud õpilaste seas reaktsiooni, et püütakse vastu hakata. Samuti esines sagedase reaktsioonina, et käitutakse nii, et kiusamine ei mõjuta ja püütakse vastu hakata ning öelda, et kiusata ei tohi. Kiusamise korral on oluline mitte jääda passiivseks kõrvalvaatajaks, vaid kindlasti sekkuda ja sekkumine peab olema suunatud mitte ainult kiusajale ja ohvrile, vaid kogu grupile (Kõiv, 2006). Kõige vähem esines mõlemal aastal reaktsiooni, et vältida kooli ja vältida situatsiooni ning joosta ära. Tõhusatest sekkumistest ilmnemise kõige sagedamini vajadus kutsuda abi ja verbaalselt püüda lõpetada tüli. Mittetõhusatest reaktsioonidest ilmnemine reaktsioon – hakkan vastu. Sellist reaktsiooni esines ka 2008. aastal ja 2012. aastal.

Üheks hüpoteesiks oli: enim levinud reaktsioon kiusamiskäitumise korral on mittesekkumine. Uurimustulemusest selgus, et kõige sagedasem reaktsioon nii aastal 2008 kui ka 2012 oli „Püüan vastu hakata ja ütlen vastu“ ja kõige vähem esinev reaktsioon oli aastal 2008 kui ka 2012 "Ei tee mitte midagi". Seega leiame, et hüpotees ei leidnud kinnitust. Kuna tegu oli gümnaasiumiealiste õpilastega, siis nende suhtumine kiusamisse pole eemaletõmbumine ja mittesekkumine, vaid soov kiusamine peatada /lõpetada.

Neidude ja noormeste reaktsioonide sagedus õpilastevahelise kiusamise korral näitas, et kõige sagedamini püüavad neid verbaalselt vastu hakata, st ütlevad vastu, kuna kiusamine haavab eelkõige nende tundeid. Tihti püütakse teha ka nägu, et kiusamine neid ei mõjuta. Kõiv (2006) on oma uurimuses välja toonud, et kiusamise ulatus on poiste puhul suurem kui tüdrukute puhul. Tüdrukud on kogenud enam verbaalset kiusamist nagu narrimine, nõökimine, hüüdumise järgi kutsumine. Poisid seevastu on aga kogenud enam füüsilist vägivalda nagu löömist, asjade ära võtmist jne. (Olweus, 1993; Kõiv 2006). Ka selles

uurimuses osalenud noormehed märkisid, et püüavad kiusamise korral vastu hakata nii verbaalselt kui füüsiliselt. Kuna neidudel ei esinenud kordagi väidet, et na löövad vastu, siis noormeeste puhul esines sellist väidet. Samas nii noormehed kui tüdrukud teevad mõlemad kõige vähem seda, mida kiusaja tahab. Kõivu (2006) andmetel on kõige enam eemalehoidjaid tüdrukute seas (40%), poiste seas (7%), seevastu aga 30% tüdrukutest on kaitsjate osas ja ainult 5% poistest on kaitsjate osas.

Teiseks hüpoteesiks oli: erinevate reaktsioonide sagedustes kiusamiskäitumisele pole 11. klassi noormeesel ja neidudel erinevusi. See hüpotees leidis kinnitust ja ilmnes, et statistiliselt olulisi erinevusi kõikide reaktsioonide lõikes ei esinenud.

Üheks uurimisülesandeks oli võrrelda 11. klassi õpilaste reaktsioone kiusamisele aastatel 2008 ja 2012. Siin selgus, et olulisi erinevusi õpilaste reaktsioonides kiusamisele erinevatel aastatel ei olnud. Nii 2008. aastal kui 2012. aastal olid kõige sagedasemateks reaktsioonid: „Püüan vastu hakata ja ütlen vastu“, „Püüan käituda nii, et näitan, et kiusamine mind ei mõjuta“, „Püüan vastu hakata ja ütlen, et kiusata ei tohi“. Kõige vähem esinenud reaktsioonideks aastatel 2008 ja 2012 olid: „Ei tee mitte midagi“, „Püüan kooli vältida“, „Püüan situatsiooni vältida ja jooksen ära“. T testi tulemused keskmiste reaktsioonide sageduste kohta näitasid, et esines üks statistiliselt oluline tulemus, milleks oli „Püüan kooli vältida“. Selgus ka, et 2012. aasta keskmised reaktsioonide sagedused on suuremad kui 2008. aastal.

Teiseks uurimisküsimuseks oli võrrelda 11. klassi poiste ja tüdrukute reaktsioone kiusamise korral koolis. Selgus, et neidude ja noormeeste arvamustes statistiliselt olulisi soolisi erinevusi ei olnud.

Töö piirangud.

Kuna valim osutus suhteliselt väikeseks ning kasutati ainult 11. klassi õpilaste arvamusi, siis pole tulemused üldistatavad suurema valimi puhul. Edaspidistes uuringutes võiks kasutada seda ankeeti erinevates kooliastmetes ja siis võrrelda tulemusi.

Kokkuvõte.

Ilmnes, et kiusamine on probleemiks ka nendes kahes koolis. Antud töö puhul tahetigi välja selgitada, millised on 11. klasside õpilaste reaktsioonid kiusamiskäitumise korral, mida nad arvavad kiusamisest, kuidas ise käituvad ja kuidas tuleks käituda kiusamise korral. Selgus, et enamik õpilasi on valmis kiusamise korral sekkuma ja vajadusel kõrvalist abi paluma kiusamise lõpetamiseks, püüdma verbaalselt lõpetada tüli, hoiduma kiusamise korral eemale, kuna kardetakse ise kiusatavaks sattuda. Kõige vähem esines reaktsiooni – hakkan vastu. Neidude enim levinud reaktsioon on verbaalne vastuhakkamine kiusamise korral või näo tegemine, et

kiusamine neid ei mõjuta. Noormehed püüavad vastu hakata nii verbaalselt kui füüsiliselt.

Kõige vähem tehakse aga seda, mida kiusaja tahab.

Selleks, et vähendada koolikiusamist, peaks proovima muuta õpilaste hoiakuid, teadmisi ja käitumist kiusamise suhtes. Selgitama, et kuigi kiusamine võib toimuda mitmel erineval viisil, pole ükski kiusamise liik aktsepteeritud ja passiivne pealtvaatamine ei abista kedagi.

Käesoleva uurimuse tulemused ei kajasta laiaulatuslikke üldistusi, sest hõlmasid kahe kooli üheteistkümnendate klasside õpilaste vastuseid ning andsid põgusa ülevaate sellest, millised on õpilaste erinevad reaktsioonid kiusamiskäitumise korral.

Tänu sõnad

Suur tänu koolijuhtidele ja õpetajatele, kes võimaldasid ja aitasid oma koolis uuringut läbi viia ning kõikidele õpilastele, kes võtsid vaevaks ankeedile vastata.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

.....

Kaidi Loos

Kasutatud kirjandus

- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 17–31.
- Besag, V. E. (1989). *Bullies and victims in school*. Milton Keynes, UK: Open University Press.
- Clarke, E. A., & Kiselica, M. S. (1997). A systematic counseling approach to the problem of bullying. *Elementary School Guidance and Counseling*, 31, 310-315.
- Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality and Individual Differences*, 24(1), 123-130.
- Craig, W. M. & Pepler, D. (1997). Observations of bullying and victimization in the school yard. *Canadian Journal of School Psychology*, 13(2), 41-60
- Crick, N. R., Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 66(2), 337-347.
- Elliott, M. (2000). *Kiusamine*. Tallinn: Koolibri.
- Haldre, L. (1997). Koolikohanemine ja koolivägivald. (Toim. D. Kutsar). *Laste väärkohtlemine*. (lk.134-144). Tartu: AS ATLEX.
- Hazler, R. J., Miller, D. L., Carney, J. V. & Green, S. (2001). Adult recognition of school bullying situations. *Educational Research*, 43(2) 133-146.
- Hodges, E. V. E., Perry, D. G. (1999). Personal and interpersonal antecedents and consequences of victimization by peers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4), (677-685).
- Horne, A. M., & Socherman, R. (1996). Profile of bullying: Who would do such a thing. *Educational Horizons*, 74, (77-83).
- Kõiv, K. (2000). Koolikiusamine. *Lapsed Eestis*. (Toim. D. Kutsar). ÜRO Tallinn, (lk 43-45).
- Kõiv, K. (2001). Koolikiusamine kui probleem. Rmt. Kraav, I., Kõiv, K. *Sotsiaalpedagoogilised probleemid üldhariduskoolis*. Tartu: VALI trükikoda, 131-144.
- Kõiv, K. (2001). Koolivägivald mitu palet. *Ei vägivallale!* Konverentsi materjalid. (Toim. A. Tikerpuu). (lk 9-21). Tallinn: Lastekaitse Liit.
- Kõiv, K. (2002). Õpilaste suhtumine kiusamisse ja kiusamiskäitumise iseloomustus. *Ei vägivallale!* Konverentsi materjalid. (Toim. A. Tikerpuu). (lk 8-16).

- Kõiv, K. (2003). Muutused koolikiusamises Eesti koolis viimastel aastatel. *Antisotsiaalse käitumisega õpilased*. Artiklite kogumik III. (lk 17-28).
- Kõiv, K. (2006). *Kiusamiskäitumise mitu tahku: õpilastevaheline kiusamine, õpilaste kiusamine õpetajate poolt, õpetajate kiusamine õpilaste poolt ning õpetajate kiusamine kooli personali ja lapsevanemate poolt*. OÜ Vali Press trükikoda.
- Kõiv, K. (2009). Bullying among Estonian pupils: an overview. J. Mikk, M. Veisson, P. Luik, (Eds.), *Teenagers in Estonia: Values and behaviour* (pp.103-123). Frankfurt am Main Berlin Bern Bruxelles New York Oxford Wien: Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften.
- Leipälä, E. (1999). Koolikiusamisega tuleb võidelda. *Sotsiaaltöö*. 5, 34-36.
- Ma, X., Stewin, L. L. & Mah, D. L. (2001) *Bullying in school: nature, effects and remedies*. Research papers in education, 16, (247-270).
- Naruskov, K. (2008). Küberkiusamine: kiusamiskäitumise peidus pool. *Haridus*, 1, 11–13.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at School: What We Know and What We Can Do*. Oxford; Blackwell.
- Olweus, D. (1999). Sweden. In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, P. Slee (Eds.), *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. (7-27). New York: Routledge.
- Parsons, L. (2005). *Bullied teacher: Bullied student: How to recognize the bullying culture in your school and what to do about it*. Canada: Pembroke Publishers Limited.
- Perry, D.G., Kusel, S.J. & Perry, L.C. (1988). Victims of peer aggression. *Developmental Psychology*, 24(6), (8007-814).
- Pulver, A. (1991). *Toimetulek iseendaga*. Tartu: Fontes PMP
- Rabøl Hansen, H. (2005). *Grundbog mod mobning*. København: Gyldendal Uddannelse.
- Rivers, I., Poteat, V.P., Noret, N., & Ashurst, N. (2009). Observing bullying at school: The mental health implications of witness status. *School Psychology Quarterly*, 24(4), 211-223.
- Samenow, S. E. (2001). *Before It's Too Late: Why Some Kids Get Into Trouble--and What Parents Can Do About It*. New York: Three Rivers Press
- Schwartz, D., Dodge, K. A., Pettit, G. S. (2000). The Conduct Problems Prevention Research Group. *Developmental Psychology*, 36(5), 646-662.
- Sharp, S., Smith, P.K. (Toim). (2004). *Võitlus koolikiusamisega. Juhiseid turvalise koolikeskkonna loomiseks*. El Paradiso.

- Slaby, R. G., Guerra, N. G. (1988). Cognitive mediators of aggression in adolescent offenders: I. Assessment. *Developmental Psychology*, 24(4), 580-588.
- Smith, P. K. (2000). Bullying and harassment in schools and the rights of children. *Children and Society*, 14, 294-303
- Smith, P. K. (2003). (Ed.). *Violence in school: The response in Europe*. London and New York. Routledge: Falmer and Taylor & Francis Group.
- Smokowski, P.K. & Kopasz, K.H. (2005). *Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies*. *Children and Schools*, 27(2), 101-110.
- Sullivan, K. (2001). *The anti-bullying handbook*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Sullivan, K., Cleary, M., & Sullivan, G. (2004). Mida me teame koolikiusamisest? K. Krondel (Toim), *Kiusamine koolis. Mis see on ja kuidas sellega toime tulla?* (lk 1-22). Tartu: Atlex.
- Sullivan, K., Sullivan, G. (2004). *Kiusamine koolis*. AS Atlex.
- Sutton, J., Smith, P. K., Swettenham, J. (1999). Socially Undesirable Need Not Be Incompetent: A Response to Crick and Dodge. *Social Development*, 8(1), 132-134.
- Watson, G. (2003). *Koolikäitumise käsiraamat*. El Paradiso.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina **KAIDI LOOS**

(sünnikuupäev: **28.okt. 1980**)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Reaktsioonid kiusamise korral**“, mille juhendaja on **Kristi Kõiv (PhD)**,

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 20.05.2013